

З історії формування термінології цукрового виробництва

У статті висвітлено історію формування термінології цукрового виробництва, проаналізовано праці, де описується розвиток цукрової промисловості з 1878 року.

Ключові слова: термінологія цукрового виробництва, розвиток, історія, традиції терміновживання.

Незважаючи на те, що галузь цукрового виробництва добре розвинена на території України, історія формування її термінології досліджена ще не була. Тому метою пропонованої статті є опис історії формування термінології цукрового виробництва.

Розвиток цукрової промисловості описують у своїх російськомовних працях Й. Заводський (Завадский Й. Б. Наше свеклосахарное производство, его прошлое и настоящее, 1878), М. Толпигін (Толпыгин М. А. Изыскание мер к понижению цен на сахар и влияние нормировки на развитие сахарной промышленности и понижение цен на сахар, 1909) та ін.

Після 1917 року розпочався новий етап у вивченні цукрової промисловості, пов'язаний зі спробою українського державотворення, а потім українізацією. Саме в цей період починає активно розвиватися українська наукова мова.

Протягом 1918 року друкарня Київського Союзу Кооперативних Установ „Союзбанк” видає три збірники статей „Агрономичний поради́к по організації господарства” за редакцією А. Терниченка. В одній із статей „Цукрові буряки в трудовім господарстві” йдеться про значення цукрових буряків для сільського господарства: *„Агрономичний і хліборобський досвід вже встановили цілком певний погляд на ролі буряків, особливо цукрових, в сільському господарстві* [АП, с. 10].

1924 р. у Києві надруковано працю професора-інженера М. Д. Зуєва „Енциклопедія свекло-сахарного производства”. Енциклопедія видана російською мовою, це була одна із перших спроб систематизації

технологічних процесів виготовлення цукру енциклопедичного характеру, яка зіграла велику роль як джерело фактичного матеріалу для формування і української термінології цукрового виробництва.

1926 р. видано „Російсько-український технічний словник” за редакцією В. Г. Дубровського. У словнику вміщено терміни цукроварства: *транспортер – подавальник, грузовик – ваговіз* [Вісник 1, с. 90] тощо.

У 1926 році видавництво „Комуніст” опублікує „Супутник цукрробітника” за редакцією професора Є Д. Сташевського. У праці використовується термінологія цукрового виробництва того часу, яка на сьогодні є застарілою. Виділяємо застарілі еквіваленти сучасного терміна *відходи цукрового виробництва* [ТСТОБ, с. 42]: „*Ми видобуваємо надто мало цукру в вигляді готового продукту з тої кількості його, що є в буряку, инакше кажучи, ми занадто багато втрачаємо цукру в **покидьках цукрового виробництва** – жомі, сточній воді, фільтропресній грязі та кормовій патоці*” [СЦ, с. 110].

1927 р. у Харкові Всеукраїнським сільськогосподарським видавництвом „Радянський селянин” надруковано працю професора М. Зуєва „Як роблять цукор”, де розповідається як переробляють буряк на цукор у цукроварнях” [Зуєв 2, с. 1]. Автор подає відповідники до термінів цукрового виробництва (синонімія): „*Роблячи так кілька разів, можна ввесь цукор вибрати гарячою водою з бурякової стружки й в наслідок матимемо **солодку воду або сік та знецукрену бурякову стружку або жмаки*** [Зуєв 2, с. 24]; Тогочасні терміносиноніми *солодка вода – сік* [ТСТОБ, с. 8], *знецукрена бурякова стружка* [Бахм, с. 279] функціонують у сучасній терміносистемі цукрового виробництва, тільки замість тогочасного терміна *жмаки* зараз у термінології вживається відповідник *жом (буряковий)* [ТСТОБ, с. 27].

1929 р. у Києві інженери І. Шелудько та Т. Садовський опублікували „Російсько-український словник технічної термінології”. У словнику вміщено терміни цукрового виробництва, наприклад: *бурачная – буряківня* [РУСТТ, с. 22], *бурт – бурт* [РУСТТ, с. 23] та ін.

Лікар С. А. Гольберштат у 1930 р. опубліковує працю „Чим шкідна та небезпечна робота коло газової печі та у вапновому відділі”, де розповідається про охорону праці робітників на цукровому заводі під час виробництва цукру. У цій книзі також використовуються відповідники до тогочасних термінів цукрового виробництва: ”*Це й є газова піч або, як її інакше прозивають, вапнярка*”, [Гольб, с. 7]. Замість двох термінів *газова піч* та *вапнярка* у сучасній термінології цукрового виробництва використовується один термін *піч вапнякововипалювальна* [ТСТОБ, с. 61].

1928 та 1930 рр. Інститут Української Наукової Мови видає „Вісник” (всього два випуски), у статтях якого розглядалися принципи укладання термінологічних словників української мови. У хроніці першого випуску „Вісника”, сказано, що „Міжнародній Інститут Агрикультури в Римі заходжується коло видання „Словника сільсько-господарської термінології 25 мовами, – в тому числі й українською, з двома текстами-поясненнями: французькою та англійською мовами. Українську частину подає до словника Інститут Української Наукової Мови [Вісник 1, с. 100].

У другому випуску „Вісника”, у матеріалах Бюро народної термінології ІУНМ подано терміни цукрового виробництва, наприклад:

20. Гармаки – вилы для свеклы. Вживаються для того, щоб накидати на віз буряки та інші корінняки. *Вклади гармаки в віз та поїдем по буряки.*

М. П’ятигори, П’ятигорського району, Білоцерків. окр [Вісник 2, с. 48].

Структура статті: визначення, приклад у тексті, наголос, вказівка на регіон функціонування.

У матеріалах Арбітражної комісії ІУНМ подано „короткий зміст доповідей, читаних на засіданнях Арб. Комісії та з приводу них відповідні ухвали, обов’язкові для всіх термінологічних словників ІУНМ” [Вісник 2, с. 55]. В одній із доповідей розглядається походження термінів **завод** – **виробня**: „Слово „завод” у значенні виробничого закладу зайшло до укр. мови, очевидно, з російської. Тим часом по багатьох словниках подибується в тому самому значенні слово „виробня”. Напр., у Піск.: Виробня – фабрика;

Виробщик – фабрикант. У СЖМ.: Завод – виробня. Можливо, що слово „виробня” зайшло до укр. мови не без впливу пол. *wyrobnia* (фабрика); проте, в гнізді слів: виріб, виробний, виробник, виробничий, виробництво і т. д. воно цілком нормальне. Ухвалено: Виробня і від нього прикметник – виробневий” [Вісник 2, с. 56].

Розвиток не лише термінології цукрового виробництва, а й української термінології загалом припиняється в часи Другої світової війни. Нові видання з цукрового виробництва з’являються в повоєнні десятиліття. Так, у 1959 р. побачив світ XII том наукових праць Уманського сільськогосподарського інституту за редакцією Н. І. Делеменчука, в одній із статей якого (стаття М. С. Нічика) розповідається про в’язкість і кристалізацію утфелів I і II продукту та збільшення виходу цукру на цукрових заводах. Термінологічна лексика статті є цілком унормованою, уживаються терміни, які є актуальними в сучасних текстах: *„В’язкість пересичених розчинів цукру, а особливо утфелів I і II продукту, пов’язана з факторами, які обумовлюють процеси кристалізації, дифузії, кипіння. До них належать: температура, концентрація, домішки”* [УСІ НП, с. 382].

Опрацювання термінології проводиться активніше у 60-ті р.р. У цей період засновується науково-виробничий журнал „Харчова і переробна промисловість”, де друкуються статті про цукрове виробництво. У 1968 р. видано „Український радянський енциклопедичний словник” за редактуванням М. П. Бажана. У словнику дається визначення поняття терміна *цукор* – продукт харчування, що виготовляється головним чином з цукрових буряків або цукрової тростини [УРЕС, т.3, с. 724]. 1970-1972 рр. видано „Українську сільськогосподарську енциклопедію” за редакцією В. Ф. Пересипкіна, де вживаються терміни цукрового виробництва: *меляса* – відхід цукробурякового виробництва. Темна, тягуча, солодко-гірко-солонувата маса з особливим запахом [УСГЕ, т.2, с. 304] та ін.

Сучасний етап (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.) є найбільш продуктивним у розвитку термінології цукрового виробництва. Так, у 1992

році засновано журнал „Цукор України”, де також друкуються статті про цукрове виробництво.

Варто відзначити видання українською мовою низки підручників: О. С. Заєць „Ринок цукру в Україні” (1999), М. В. Роїк „Буряки” (2001), Г. І. Подпрятів „Зберігання і переробка продукції рослинництва” (2002), Г. П. Жемела „Технологія зберігання і переробки продукції рослинництва” (2003), М. І. Бахмат „Буряковий цукор – технології виробництва” (2004), М. Д. Хоменко „Сучасні схеми та обладнання для переробки цукрових буряків” (2006), М. О. Прядко „Основи теплотехнології цукрового виробництва” (2007), І. В. Сирохман „Товарознавство цукру, меду, кондитерських виробів” (2008) та ін.

Також видані „Російсько-український словник для працівників цукрової промисловості” за ред. А. Я. Гербут (1996), „Глумачний словник з технології та обладнання бурякоцукрового виробництва” автор В. А. Лагода (2004). Згідно наказу Держспоживстандарту України від 12 грудня 2007 р. №357 прийнято ДСТУ 2567:2007 Цукрове виробництво: терміни та визначення понять. Цей стандарт установлює українські терміни та визначення понять у сфері харчової промисловості стосовно *цукрового виробництва*, наприклад: *цукрове виробництво* – одержання цукру із сировини: цукрового буряка, тростинного цукру-сирцю, рідкого цукру [ДСТУ, с. 1].

У 2009 році надрукований „Словник-довідник назв осіб за видом діяльності” М. П. Годованої. Зустрічаємо тут назву фахівця галузі цукрового виробництва: *цукровар* – фахівець із цукроваріння, який зайнятий у виробництві цукру з буряків та цукрової тростини [Годов, с. 135] тощо.

Отже, українська термінологія цукрового виробництва – розвинена терміносистема з усталеними традиціями терміновживання. Неоднакова інтенсивність її розвитку у різні періоди зумовлюється здебільшого соціолінгвістичними чинниками.

Список умовних скорочень джерел фактичного матеріалу

1. АП – Агрономічний поради́ник по організації господарства [під ред. А. Терниченка]. – К. : Друкарня Київського Союзу Кооперативних Установ «Союзбанк», 1918. – 100 с.
2. Бахм – Бахмат М. І. Буряковий цукор – технології виробництва: [навч. посібник] / Бахмат М. І., Ігнат'єв М. О., Вітвицький І. А. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. – 372 с.
3. Вісник 1 – Вісник Інституту української наукової мови. – К. : Друкарня київської філії книгоспілки, 1928. – 73 с.
4. Вісник 2 – Вісник Інституту української наукової мови. – К. : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1930. – 85 с.
5. Годов – Годована М. П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / М. П. Годована; за ред. Л. В. Туровської. – К. : Наук. думка, 2009. – 176 с.
6. Гольб – Гольберштат С. А. Чим шкідна та небезпечна робота коло газової печі та у вапновому відділі / Гольберштат С. А. – Київ : ДЕРЖТРУДВИДАВ, 1930. – 37 с.
7. ДСТУ – Цукрове виробництво. Терміни та визначення понять: ДСТУ 2567:2007. – [Чинний від 2009-01-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2009. – 23 с. – (Національний стандарт України).
8. Зуєв2 – Зуєв М. Д. Як роблять цукор / Зуєв М. Д. – Харків : Радянський селянин, 1927. – 60 с.
9. РУСТТ – Російсько-український словник технічної термінології [укл. І. Шелудько, Т. Садовський]. – Київ : Державне видавництво України, 1928. – 422 с.
10. СЦ – Супутник цукрробітника [за ред. проф. Сташевського Є. Д.]. – Київ : Видання Київської філії видавництва ЦК КП(б)У «Комуніст», 1926. – 137 с.
11. ТСТОБ – Тлумачний словник з технології та обладнання бурякоцукрового виробництва. Основні терміни / [автор. В. А. Лагода, Л. П. Рева, Л. М. Хомічак та ін.]. – К. : НУХТ, 2004. – 84 с.

12.УРЕС – Український радянський енциклопедичний словник : у 3 т. / [голов. ред. М. П. Бажан]. – Київ : Академія наук Української РСР, 1968. – 854 с.

13.УСГЕ – Українська сільськогосподарська енциклопедія / [відпов. ред. В. Ф. Пересипкін]. – К. : Наукова думка, 1970. – 486 с.

14.УСІ НП – Уманський сільськогосподарський інститут. Наукові праці [ред. Делеменчук Н. І.]. – Черкаси, 1959. – Т. XIII. – 397 с.